

פתח דבר

בזמן סעודת השבת התגלע ויכוח ידידותי בין המחותנים. "איך אדם כמוך, איש מדע, כימאי מוערך, מאמין בתפילות על קברי קדושים?", שאל אייל את המארח. "אוכיח לך שזה עובד", השיב שמעון. "בתנו הבכורה שרית, כידוע לך, סיימה בהצלחה את לימודי הרפואה והחלה התמחות בקרדיולוגיה בתל השומר, ולמעשה עבדה שבעה ימים בשבוע, יומם ולילה. כל בנות כיתתה כבר נישאו ולרובן נולד ילד ראשון, אפילו שני, והיא... שום דבר. נעמי ואני היינו מאוד מודאגים. "באחד הימים היינו אמורים לצאת לטיול לגליל עם חברי המחלקה באוניברסיטה וראיתי שהמסלול המתוכנן כולל את קבר יונתן בן עוזיאל ליד היישוב עמוקה. שמעתי שאם תולים שם בגד של בחורה רווקה, בתוך זמן קצר היא זוכה לשידוך. נכנסתי לחדר של שרית כשהיא לא הייתה שם, לקחתי חולצה אחת מהארון ותליתי אותה ליד הקבר. אמרתי פרק תהלים וחזרנו הביתה בתקווה גדולה. "בתוך שבוע קיבלה רחלי, בתנו הצעירה, הצעת נישואים מבנך!" "רחלי?!", שאל אייל בתמיהה, "אבל אמרת שדאגתם לשרית!" "נכון, אבל לקחתי בטעות חולצה של רחלי... אתה רואה שזה עובד?!", סיים שמעון בנימת ניצחון. "אולי בפעם הבאה תיקח גם את החולצה שלי?", קראה מעיין, בתו של אייל, שישבה מעברו השני של השולחן והקשיבה לדברים בעניין רב. נראה שיותר מלשמעון היו דבריה מכוונים לאוזני חברה עידו, שישב לצדה. הארוחה הסתיימה וכולם התפזרו. מעיין ועידו טיילו בגן ציבורי בסביבה. לפתע הוציא עידו טבעת מכיסו והציע למעיין להינשא לו. היא כמובן הסכימה. "מזל טוב", אמר למחרת שמעון לאייל מחותנו: "מעיין בתך לימדה אותנו שלא רק התפילות על קבר הצדיק עובדות, אפילו הכוונה לבדה מספיקה."

*

כשבוע לאחר הבחירות לכנסת נפגשו שמעון ואייל, כהרגלם, לקפה בקפטריה של האוניברסיטה. שמעון היה במצב רוח מרומם. זה כמה עשורים שהוא מצביע למפלגת שמאל קטנה המשרתת את העם באופוזיציה. בבחירות הללו היה סיכוי רב שהמפלגה לא תעבור את אחוז החסימה. רבים ממצביעי המפלגה הזאת, ואייל בתוכם, החליטו להצביע בעבור המפלגה הגדולה שהסקרים ניבאו לה ניצחון על מפלגת השלטון. אחרים תמכו ברשימה הערבית המאוחדת.

"גם אני חשבתי על הכיוון הזה..." הודה שמעון באוזני אייל. "תראה איך קומוניסטים ואתאיסטים יכולים לשבת יחד בכבוד עם מוסלמים מאמינים בלי לכוות אותם מנשקי קמעות ומשתטחים על קברים... ואצלנו... הם לא יכולים להשתחרר מעמדה מזלזלת, מתריסה ומתנשאת. ממש עבר לי החשק להצביע להם. אבל אז שמעתי שאולי לא יעברו את אחוז החסימה ולא רציתי לראות את הכנסת בלי יוזמות החקיקה והעבודה הפרלמנטרית שלהם. אז ניגשתי למזוזה, אמרתי בשבילם את הברכה שלמדתי מאמי עליה השלום, הלכתי לשים את הפתק... וזה עבד!"

*

יחסם המזלזל של אלה הרואים עצמם שכלתנים, נאורים ומתקדמים לאמונות ולמנהגים של אנשים אחרים, התיעוב שהם חשים אל מול מסורות ותרבויות של קהילות שונות, מצביעים על חוסר הבנתם ועל מוגבלות ידיעותיהם. אנשים אלה סבורים שהם או אבותיהם "באו משם", מן התרבות המסורתית, מהקהילות השונות, אל "הקדמה התרבותית", וממנה הם משקיפים בעליונות על אלה שעדיין "תקועים בחשכת ימי הביניים" ולא ראו את האור שרואים הם. מקובל אצלם לזהות קדמה עם מדע (בעיקר אם אינם מדענים בעצמם). אנשי מדע מסורתיים, כמו שמעון בסיפור למעלה, מבלבלים אותם. בעיניהם, שמירת מסורת ומנהגים "נטולי היגיון" הם ביטוי לחוסר השכלה, שלא לומר: אירציונליות.

כמעט מביך לציין שאלו שנותרו מאחור כאן אינם הקהילות, הקבוצות והאנשים המסורתיים השומרים על מנהגיהם ועל אורחות חייהם אלא דווקא אותם מתנשאים ומזלזלים. גישה מתנשאת זו אפיינה אליטות אינטלקטואליות שהתקיימו לפני מאתיים שנה בערך, עד שנות העשרים והשלושים של המאה העשרים. מאז פיתחו האליטות הללו הבנה אחרת וגישה שונה כלפי מסורות ומנהגים, ומולם נותרו אנשים רבים משכילים בעיני עצמם אך לא מעודכנים, מקובעים וסגורים מבחינה מחשבתית. הקיבעון והיעדר העדכון נשענו על החסכים שלהלן, המנוסחים בין השאר בהשראת ביקורתו של ויליאם ג'יימס על המחשבה המודרנית ועל יחסה לדת:

א. אייכולת להבין שיכול אדם להיות בעל השכלה רחבה ובו בזמן לדבוק במסורות ובמנהגים המקובלים מקדמת דנא במשפחתו ובקהילתו. חוסר הבנה שמבחינת אדם זה אין כל סתירה בין העולמות; שלמסורות ולמנהגים משמעות עמוקה בעבורו אף יותר מהמשמעות הניתנות לניסוח ולהסבר; שלפעמים הוא יכול להיות שכלתן ומיסטיקן בעת ובעונה אחת.

ב. התעלמות מהאדם בחיי היומיום שלו; מהאנושי שבו ובדומים לו; מהאנושי בבני קהילתו. תחת זאת, שימת דגש יתר על "הממסד" הדתי או הקהילתי והערכה מוגזמת של משקלה של האידיאולוגיה המיוחסת להם.

ג. ידיעה לקויה על האמונות או על הנטייה לאמונות המעוגנת באופן טבעי בנפשו של אדם.

ד. התעלמות ממשקלם של ההשתייכות המשפחתית והקהילתית, של הרצון להשתייך באמצעות פרקטיקה של מסורות ומנהגים.

העמדות המתוארות כאן רווחות למדי ויש להן השלכות יומיומיות על יחסים בין אישיים, בין קבוצתיים ופוליטיים. יש לציין שהמאבק בין "מאמינים רציונליים" לבין צורות אחרות של אמונה ושל פרקטיקה דתית אינו רק מאבק בין חילונים לדתיים אלא גם מאבק פנים-דתי: ישנם פרטים וקבוצות דתיים שאימצו שיח כמו-רציונלי והם משתמשים באותם דימויים מתנשאים ומזלזלים כלפי קהילות ומסורות אחרות. לכאורה, כאן מדובר בוויכוח בשמן של הדת והאמונה: האחרים הם בעיניהם "עובדי עבודה זרה". למעשה, אלה בדרך כלל טיעונים שאומצו מהשיח המודרני המיושן שתואר לעיל ותורגמו כביכול למחלוקת על שאלות של אמונה.

לדת, למסורת ולאמונה צורות רבות וגוונים אין-ספור. מצב זה מאפשר פרקטיקות שונות, ריבוי השתייכויות ומנהגים שונים ומשונים. מומלץ לכל הדוגל בססמה של "קבלת האחר" לחיות בשלום עם מי שמנהגיהם והריטואלים שלהם שונים בתכלית מאלו שלו. אלו החשים שהדרישה הזאת מוגזמת יסתפקו לפחות בכך שלא ירדפו את בעלי המנהגים השונים או המשונים לטעמם ולהשקפתם ויניחו להם לקיים את מסורותיהם כמקובל עליהם.

אנו שמחים להציג לקוראים גיליון חדש של זהויות: כתב עת לתרבות ולזהות יהודית. יצירתה של האמנית נטע אלקיים, "דיוקן עצמי כבבא סאלי" (אקריליק ושמן על עץ, 45x25), נבחרה לעטיפת הגיליון. היצירה הוצגה בפעם הראשונה בגלריה טובה אוסמן בתל אביב בשנת 2006, בתערוכת יחיד של האמנית שכותרתה "השגחה". בתערוכה זו הוצגה בין היתר סדרת ציורים המבוססים על תצלומים משפחתיים בשחור-לבן משנות החמישים, שהושלכו לפח וחזרו והתגלו. בצילומים אלה שתלה האמנית את דיוקנה העצמי בדמויות שונות. נטע אלקיים היא יוצרת רבת-חומית וזמרת, ילידת נתיבות, החיה ועובדת בירושלים.

בבחירת המסה הפותחת לגיליון זה חרגנו ממנהגנו לשבץ מאמר הגותי, רעיוני או אידיאולוגי. תחת זאת בחרנו בסיפור על היסטוריה של משפחה אחת, שהוא מסע מרתק בין זהויות. כריסטוף שמידט חקר את ההיסטוריה המאלפת של משפחת אביו והעלה את רשמי מסעו על הכתב בספר העתיד לראות אור בגרמנית. תמצית הסיפור, המלמד אולי יותר מכל מחקר על מורכבותן של זהויות יהודיות, מובאת כאן לראשונה.

ארבעה מאמרים מוגשים לקוראים בגיליון זה: רונית עירשי דנה במאמרה בשיטות השונות בפסיקה ההלכתית המודרנית בכל הנוגע להוצאת זרע לבטלה, בעיקר בהקשר של טיפולי פוריות. לקוראים מוצג כאן מאמר מחדש שיש בפרסומו משום הנחת יסוד להמשך המחקר והדיון בנושא מכמה

בחינות. הראשונה שבהן: חקר ההלכה המודרנית. בחינה נוספת קשורה להשלכות על מחקר ההלכה מפרספקטיבה מגדרית. פרספקטיבה זו נוטה להתרכז בסוגיות הקשורות לנשים בלבד; ואולם עירישי סבורה שככל שגוברת ההבנה שהמסגרת המגדרית התיאורטית המתייחסת לשני המינים נוכחת היום יותר ויותר בשיח ובמחקר, כך עולה הצורך בחקירת סוגיות הקשורות גם בגוף הגברי. ברוח זו מבקש המאמר לתרום להשלמת הלקונה המחקרית בכל הנוגע למיניות ולפירון בהלכה המודרנית.

מאמרו של אוהד דוד מוצע כאן לא רק לחוקרי שירה וספרות המעוניינים בהרחבת המחקר ובמקורות לניתוח עיוני וסוציולוגי, אלא – ואף יותר מכך – לאלו המבקשים לחדש דרך בחינוך היהודי-ציוני ולקיים דיון וברור בשאלות של זהות מתוך בחינת מושג הזהות עצמו. דוד פותח לנו שער אל העושר הטמון בשירת יהודה עמיחי בהתייחסותה המורכבת והרב-ממדית לשאלות החינוך והזהות. ניתוח השירים עשוי לשמש אמצעי להזדהות עם ההתרוצצות הפנימית של עמיחי – כאדם, כיצור וכיהודי – בין גישות שונות לסוגיות אלה. מחנכים העוסקים בזהות יהודית וציונית יתוודעו כאן למטרות אחדות, יבחנו כמה אידיאולוגיות חינוכיות ויצטיידו בכלים דידיקטיים שונים.

מחקרו המקיף של צבי זוהר על הרב ישראל יעקב אלגאזי פותח צוהר רחב אל השקפה רבנית מובהקת על דמותו ועל מעמדן של נשים יהודיות, בביתן ומחוצה לו. מרחב הפרקטיקה הדתית שלהן מוצג כאן באופן השונה מאוד מן הדמות ה"רצויה" על פי המקובל בספרות התורנית בת זמננו. מאמרו של זוהר הוא הזדמנות להתוודע אל עמדותיו של חכם חשוב מהמאה השמונה-עשרה, והוא מאפשר גם מבט ביקורתי, ממקורות רבניים מובהקים, כלפי התייחסותו של הרב עובדיה יוסף לנשים המבקשות להשתתף בריטואל הדתי באמצעות קיום מצוות עשה שהזמן גרמן.

נפתלי וגנר מציג במאמרו קריאה בשלושה סיפורים מן הקובץ צדדיים מאת ס' יזהר מנקודת ראות מוזיקולוגית, מתוך דיון אנליטי בכמה מהיצירות המוזיקליות המוזכרות בהם. התבוננותו, המאפשרת לעמוד על הכוחות המופלאים שמייחס הסופר למוזיקה, מסייעת להבנת תפקודה של היצירה המוזיקלית ככוח מניע בעלילה ולהעמדתה לדיון ביקורתי. העלילה בשלושת הסיפורים – "חרלמוב", "גילה" ו"פסנתר בודד בלילה" – מסופרת לא רק באמצעות המילים אלא גם באמצעות הצלילים, המוזיקה. החיבור המילולי והמוזיקלי מעצים מסרים של גלות וגאולה, של כמיהה לאלוהי, ומקשר בין הסיפורי לנבואי.

במדור סקירת הספרים תמצאו שלוש סקירות: גדי שגיב כתב על ספרו של אסף ידידיה, ביקורת מבוקרת: אלטרנטיבות אורתודוקסיות ל"מדע היהדות" 1873-1956; מיכאל מאיר כתב על ספרו של מל סקולט, *The Radical American Judaism of Mordecai M. Kaplan*; מיכל שאול כתבה על ספרו של בן-ציון קליבנסקי, *כצור חלמיש: תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה*.

שלמי תודה לכל הכותבות והכותבים שתּרמו לגיליון זה ממיטב פּרות מחקרם והגותם ולכל העושים במלאכת העריכה וההפקה. אתם, קוראים יקרים, מוזמנים להמשיך את הדיון הנפתח כאן ולהגיב בכתב ובעל פה. המערכת תשמח לפרסם תגובות ראויות בגיליונות הבאים. אנו מקווים שתמצאו במחקרים ובמסות המתפרסמים בבמה זו מקורות ללימוד, להעשרה ולהשראה.

נפתלי רוטנברג
מכון ון ליר בירושלים